Universiteit Leiden
The Netherlands

Daad en discussie: links geweld: de invloed van interne discussie en overheidsrespons

Hanselman, B.T.G.

Citation
Hanselman, B. T. G. (2025, January 10). *Daad en discussie: links geweld: de invloed van interne discussie en overheidsrespons*. Retrieved from https://hdl.handle.net/1887/4175395

Version:	Publisher's Version
License:	Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden
Downloaded from:	https://hdl.handle.net/1887/4175395

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Hoofdstuk 6: Slotbeschouwing en vooruitblik

Aan het einde van het voorliggend onderzoek is het nuttig vooruit te zien. Daarvóór echter wordt (zonder overigens gebruik te maken van analytische of conceptuele modellen) resumerend nog even stilgestaan bij zaken die minder prominent aan de orde zijn gekomen, zoals de redenen voor desintegratie van de Beweging.

Zoals gezegd was de linkse beweging geen coherent geheel. Actievoerders verschilden niet alleen inhoudelijk en ideologisch, maar keken vooral genuanceerd naar geweld. Ook was niet iedereen op alle actieterreinen actief en, zeker binnen de 'nieuwe' Beweging, kozen veel actievoerders slechts één issue. Maar ook namen derden – tevens ideologische tegenstanders – belangrijk geachte thema's over, niet alleen dierenrechten en milieu, maar (vooral) ook verzet tegen globalisering. Zo haakte de Fabel van de Illegaal, feitelijk één van de grootste aanjagers van het Nederlandse verzet, gedesillusioneerd af toen zelfs (extreem)rechts zich de thematiek zou toe-eigenen. Dergelijke discontinuïteit was ook al aan te treffen in de jaren negentig, toen ELF al na enige jaren zijn activiteiten beëindigde, omdat de boog niet gespannen kon blijven staan. Een andere oorzaak van discontinuïteit was te zien bij PVK, maar dit was een externe aangelegenheid: zij werd verjaagd door de Nederlandse anti-imperialistische beweging.

Andere factoren voor verval kenden een trivialere grond. Vaak speelde leeftijd een rol, zoals bij het verzet tegen asiel- en vreemdelingenbeleid. De extremisten waren sowieso ouder dan gemiddeld en kregen te maken met leeftijdsgebonden drempels, die actievoeren (letterlijk en figuurlijk) bemoeilijkten. Maar ook kreeg een belangrijke vertegenwoordiger te maken met de tenuitvoerlegging van een opgelegde gevangenisstraf. Dat leidde – hoewel causaal verband hier niet direct is aan te tonen – tot langdurig onderbreken van haar publieke optreden. Zij zou met name teruggrijpen op haar oorspronkelijke wijze van ageren, namelijk het publiceren van vlammende teksten. Inmiddels is dit al weer achterhaald. In de aanloop naar een bezetting van de A12 door Extinction Rebellion werd zij – juist vanwege opruiing – van bed gelicht.[1242]

De meeste groeperingen waren nadrukkelijk gebaat bij een duidelijk leiderschap. Het, om welke reden ook, wegvallen van charismatische leiders leidde vaak tot verval, zoals bleek bij het verzet tegen asielbeleid. Het minder aan de weg timmeren van antifascisten had – naar de interne discussie duidelijk liet zien – eveneens te maken met het verdwijnen van personen met een evidente voortrekkersrol.[1243] Dat de antifascisten met terugval kregen te maken, was niet alleen te wijten aan uitblijven van nieuwe aanwas, maar had tevens te maken met het feit dat de jeugd in Nederland werd geconfronteerd met verrechtsing. Aldus de evaluatie van een voorman van AFA-Fryslân, die in een interview liet weten dat AFA-Nederland, in 2019, een

[1242] https://www.indymedia.nl/node/52988, 26-1-2023.

[1243] NN, 'Re: Outing Johannes D, zo, 13/02/2022 - 15:20', https://www.indymedia.nl/node/51516, 8-2-2022

congres georganiseerd had over haar toekomst, maar zonder enig ‘tevredenstellend resultaat’. “Maar het is niet voorbij, dit is een tijd van reflectie. Het komt aan op creativiteit”, aldus een mede-geïnterviewde.[1244]

Een andere rol, die niet alleen Nederlandse extremisten spelen, komt tevens aan bod: “Extreme richtingen van allerlei soort wanen zich overal ter wereld voorhoedes die als enige de waarheid kennen”, zo werd gezegd, gevolgd door: “Waar het absolute leidend is, worden onzekerheden, tegenstrijdigheden en onvoorspelbaarheden heel snel onverdraaglijk, met felle discussies, splitsingen, afscheidingen en veroordelingen tot gevolg, en uiteindelijk dwang tegenover andersdenkenden”.[1245] Dit steunt kortweg de diverse conclusies van dit onderzoek.

Dat linkse actievoerders decennialang het voortouw hadden, had niet alleen te maken met hun gepretendeerde voorhoederol, maar deels ook – zie antimilitarisme en antiapartheid – met lang goedkeuren van hun activiteiten door grote delen van de maatschappij. Dit verdween pas met de komst van het grove geweld van ‘autonomen’, PVK en met name RaRa. De Duitse terrorismedeskundige Schneckener stelt wat betreft de terroristen van RAF, ETA en Al-Qaida, maar dat geldt ook voor de extremisten: “Terroristen verstehen sich daher oftmals als eine Art selbsternannte Avantgarde, die beansprucht für die Interessen anderer einzutreten, die sich nicht gegen ‘Unterdrückung’, ‘Ausbeutung‘ oder ‘Marginalisierung‘ wehren oder wehren können“.[1246] De auteur noemde dit ‘elitaire vanzelfsprekendheid’ en die term dekt tevens hier de lading. Want ook voor de Beweging was ‘verhevenheid’ een kernwoord. Welke gedachten binnen de eigen groep spelen, bleek een belangrijk element. Ook Nederlandse wetenschappers besteedden hier aandacht aan. Zij ervoeren bij hun onderzoek naar radicalisering: “Kenmerk van klassieke gevallen van ‘groupthink’ is dat de groep zich relatief verheven voelde boven de rest van de samenleving. Deze neerbuigendheid suggereert een morele superioriteit en een alleenrecht om te bepalen wat goed en kwaad is”.[1247] Hiervan was zeker eveneens sprake bij de tweestrijd tussen het gematigde Shell uit Zuid-Afrika en RaRa, die (zelfs) ‘politieke eisen wilde afdwingen door het aanrichten van schade’.[1248]

[1244] Toine Heijmans, ‘De Antifa-terroristen beleven nu net een identiteitscrisis’, *De Volkskrant*, 7-6-2020

[1245] Hans Schoots, *Grootse gedachten. Extremen in democratisch Nederland 1918-2019* (Amsterdam: Boom, 2024), 25.

[1246] In Jana Kärgel ed., *Terrorismus im 21. Jahrhundert* (Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung, 2022), 23.

[1247] Joop van der Pligt & Wim Koomen, *Achtergronden en determinanten van radicalisering en terrorisme* (Amsterdam: Universiteit van Amsterdam, 2009), 52.

[1248] Muskens, *Aan de goede kant*, 563.

H.J. Schoo besteedde eerder al aandacht aan morele superioriteit van links: “Door de Tweede Wereldoorlog heeft rechts een heel ander moreel gewicht gekregen dan links. Wat links ‘beter’ maakt dan rechts, althans gunstiger doet klinken, is vooral dat het níet rechts is”.[1249] In Duitsland speelde de Tweede Wereldoorlog een duidelijke rol bij de radicalisering van de RAF. In Nederland is dergelijke invloed minder evident, maar in ieder geval hebben ‘de misdaden van Stalin en de sof van het reëel bestaande socialisme maar weinig veranderd: alles wat rechts wordt genoemd is nog altijd meteen verdacht’.

Toch was er aan het einde van dit onderzoek duidelijk een kentering, waarbij zelfs kon worden gesproken van ideologische ontgoocheling. Ideologieën werden (in toenemende mate) vervangen door emotie en links speelde een steeds minder prominente rol. Volgens sommigen bestond er aan het eind van de jaren negentig nauwelijks nog verschil tussen sociale beweging en ‘normale’ belangengroep, aangezien de (aloude) criteria – ‘zich inzetten voor verandering, vertegenwoordiging van derden en het gebruik van niet-traditionele tactieken’ – steeds vaker ontbraken.[1250] Deze vervaging zette zich in het laatste decennium voort en herdefiniëring van begrippen leek daarom nodig. Zo betoogt McNutt dat “the rise of the information society, the environmental crisis, and globalization have united to redefine the future path of social policy and society in the United States and the world”.[1251] Hij concludeerde – en dat gold eveneens voor de Nederlandse situatie – dat ‘dezelfde krachten de beleidsarena’s breed beïnvloeden’.

Ook hier dus diende zich een andere tijd aan met nieuwe uitdagingen, niet alleen voor actievoerders, maar tevens voor autoriteiten. Na 2015, ergo na de in dit onderzoek beschreven periode, veranderde activisme in Nederland snel. Het ‘oude’ actievoeren van vooral links leek op zijn retour. De ‘Beweging’ maakte – met uitzondering van een harde kern antifascisten en ‘asielextremisten’ – steeds meer plaats voor een apolitieke beweging die net als de oude, maar ook de huidige dierenrechtenbeweging meer gebaseerd leek op emotie dan op welke ideologie ook. De lang vigerende scheidslijn tussen links en rechts leek te vervagen, maar er verschenen mede nieuwe onderwerpen, die meestal samenhingen met een brede afkeuring van alles wat te maken had met beleid. Bijna altijd was hier, vooral na 2020, sprake van anti-overheidsdenken door een breed scala aan extremisten.

De door beleidsblokkade opgeroepen frustratie was weer van belang en ongeduld werd (ook nu weer) omgezet in geweld tegen vooral de politie als – in de optiek van actievoerders – ‘meest repressieve representant’ van de overheid. Maar ook speelde legitimiteit wederom een

---

[1249] https://www.dbnl.org/tekst/scho299bitt01_01/scho299bitt01_01_0023.php, 21-02-2004

[1250] L.A. Brainard, ‘Advocacy of, by, and or the Internet. The 2012 Protests against Anti-Piracy Legislation’. In J.G. McNutt, *Technology, Activism, + Social Justice in a Digital Age* (pp. 109-122). (New York: Oxford University Press, 2018): 110-111.

[1251] J.G. McNutt, *Technology, Activism, + Social Justice in a Digital Age* (New York: Oxford University Press, 2018), 203.

(belangrijke) rol: naarmate minder effectief overheidsbeleid minder steun onder de bevolking genoot, zagen zeker individuen binnen belangengroepen hierin een legitimatie over te gaan tot het ontduiken van de wet of zelfs geweldsaanwending.

Het 'nieuwe' actievoeren werd (voor het eerst) zichtbaar rond de Oostvaardersplassen, waar vanaf 2015 lang een andersoortige invulling gold van het verzet tegen de aantasting van dierenrechten. Honderden personen – uit de verschillende politieke spectra of beter apolitieke actievoerders – voerden vanuit emotie en empathie, deels gezamenlijk, actie tegen dierenleed in de vorm van niet bijvoeren of zelfs afschieten van wild. Het vroegere, aan een ideologie of politieke stroming te koppelen, actievoeren werd steeds meer vervangen door – vaak lokale – initiatieven, die via de *social media* spoedig ondersteuning kregen vanuit het hele land.

Eenzelfde ontwikkeling was in de jaren 2020-2022 te zien rond de covid19-pandemie, waarbij (honderden) tegenstanders van de overheidsmaatregelen zoals vaccinatie vaak zonder aanmelding demonstreerden. De manifestaties liepen soms uit op grootschalige rellen die met plunderingen gepaard gingen. Duidelijk was dat extreemrechtse – deels bekende, maar tevens nieuwe – personen en groepen in een aantal gevallen de (in beginsel vreedzame) manifestaties kaapten en de zo ontstane rellen aanstuurden. Vooral, gewelddadige, antifascisten reageerden hierop, zeker bij de vermeende betrokkenheid van extreemrechts. Hierover heeft bijvoorbeeld de NCTV nader bericht.[1252]

Kwesties zoals klimaatdiscussie en stikstofregulering voerden reeds lang de boventoon en confrontaties tussen, doorgaans linkse, voorstanders en, veelal rechtse, tegenstanders lagen dan op de loer. Diverse buitenlandse onderzoeken toonden welke ontwikkelingen (op termijn) eventueel ook hier van belang konden zijn. Zo werd betoogd dat in het laatste decennium een (evidente) relatie was aangetoond tussen temperatuur en geweld: iedere stijging met een halve graad leidde tot 10 tot 20 procent meer kans op een gewapend conflict.[1253] Jackson Lu van het Massachusetts Institute of Technology in Boston constateerde in 2018, in een tien jaar durend onderzoek naar de luchtverontreiniging in (circa negenduizend) Amerikaanse steden, dat deze verontreiniging een goede indicator was voor de saillante toename van misdrijven, variërende van autodiefstallen tot moord.[1254] In hoever deze resultaten mede van toepassing waren op de Nederlandse situatie en wat dat dan betekende voor eventueel geweldsgebruik, staat te bezien. Maar niet uit te sluiten is dat de combinatie van klimaatverandering en daardoor veroorzaakte eventuele toename van radicaliserende individuen en/of groepen leidt tot een, dito, groei van gewelddadige confrontaties met de overheid of zelfs het publiek. Dit laatste was bijvoorbeeld te zien in Londen, waar de Metropolitan Police zich genoodzaakt voelde automobilisten op te

[1252] 'Dreigingsbeeld Terrorisme Nederland 55', 26-10-2021, nctv.nl.

[1253] David Wallace-Wells, *The Uninhabitable Earth. A story of the future* (London: Penguin Random House UK, 2019), 124-125.

[1254] Geciteerd in Wallace-Wells, *The Uninhabitable Earth*, 129.

roepen niet zelf de touwtjes in handen te nemen bij het van straat halen van levende obstakels in de vorm van actievoerders van *'Just Stop Oil'*.[1255]

In 2022 kende milieuactivisme, in directe samenhang met de klimaatverandering, over de volle breedte een aanzienlijke opleving. Internationaal gaven Just Stop Oil, maar met name *'Extinction Rebellion'* acte de présence met een hausse aan activiteiten die in hun ogen – en in die van veel anderen – gematigd of ludiek waren, maar niet door iedereen als zodanig werden opgevat. Wanneer deze (internationaal actieve) Extinction Rebellion als een ui wordt afgepeld worden – zoals haar handboek laat zien – diverse schillen zichtbaar van gematigde, maar ook extremistische ideologieën op het gebied van milieu, kapitalisme, globalisering, imperialisme en anarchisme .[1256] De nieuwe klimaatbeweging was, zoals haar beginselprogramma aantoont, in deze steeds meer apolitieke periode de enige met een nadrukkelijk extreemlinkse ideologie, waarin naast genoemde issues aandacht wordt besteed aan racisme en neokolonialisme en wat Nederland betreft zelfs aan Zwarte Piet. Het devies luidde hier "geen klimaatrechtvaardigheid zonder sociale rechtvaardigheid!" Greta Thunberg, hét boegbeeld van deze klimaatbeweging, onderstreepte bij de presentatie van haar nieuwste boek de uitgangspunten met de verklaring: "We are never going back to normal again because 'normal' was already a crisis. What we refer to as normal is an extreme system built on the exploitation of people and the planet. (..) It is a system defined by colonialism, imperialism, oppression and genocide by the so-called global North to accumulate wealth that still shapes our current world order."[1257] En daarmee zou zij de verbreding van de, huidige, klimaatbeweging onderstrepen. De incorporatie van in feite anti-imperialistische en antikapitalistische, maar mede antiglobalistische uitgangspunten bergen – zoals het verleden reeds vaker heeft uitgewezen – het aanzienlijke risico in zich van radicalisering naar tevens gewelddadige actievormen.[1258] De door Hamas, op 7 oktober 2023, gepleegde wreedheden in Israël en de (daarom) gestarte Israëlische oorlogshandelingen, eerst in Gaza en later ook Libanon, hebben dit risico alleen nog maar versterkt. Dit was in mei 2024 bijvoorbeeld te zien bij het ook gewelddadig optreden van 'studenten' in de Verenigde Staten, maar ook in Nederland.

Mede ten aanzien van Extinction Rebellion en geestverwante groepen geldt ongeduld als sleutelwoord. Want wanneer activisme met zijn legale middelen niet spoedig leidt tot een (deel)oplossing van de klimaatproblematiek, is de kans zeker reëel dat extremisme – met zijn overschrijding van de grenzen van de wet – weer de intrede doet. Zo is in Duitsland en Groot-

---

[1255] https://www.bbc.com/news/uk-england-london-63445355, 30-10-2022

[1256] Clare Farell, Allison Green, Sam Knights & William Skeaping (eds.), *This is not a drill. An Extinction Rebellion Handbook* ((London: Penguin Random House UK, 2019), 23, 25, 86, 99-102.

[1257] https://www.gbnews.uk/gb-views/greta-thunberg-wests-oppressive-and-racist-capitalist-system-must-be-scrapped/383782, 4-11-2022

[1258] Farrell, *This is not a drill*, 23.

Brittannië reeds sprake van extremisme, maar ook in Nederland zijn de eerste tekenen te zien. Terugkeer van bijvoorbeeld het geweld van het Earth Liberation Front kan dan ook niet langer geheel worden uitgesloten: het wachten is slechts op een charismatische leider. Ook dreigt als zwaard van Damocles – bij ontstentenis van overheidsmaatregelen – een 'doorradicalisering' van groepen of individuen in de vorm van 'persoonsgericht geweld'. Een voorbeeld van zulke radicalisering was al in januari 2023 te zien bij de ontruimingen van blokkades bij het, Duitse, Lützerath, waar klimaatactivisten werden gesteund door (talrijke) linkse extremisten, die zich met veel geweld keerden tegen de politie. [1259] Exorbitant persoonsgericht geweld is dus na de moord op Pim Fortuyn in mei 2002 ook hier niet langer geheel onvoorstelbaar. In dit verband viel de oproep op tot een – uiteindelijk door de zaalhouder gecancelde – discussiebijeenkomst over de door klimaatactivisten op zich te nemen rol van geweld, waarbij zelfs sprake was van een te nemen risico op gevangenisstraffen tot dertien jaar.[1260] Dat deze discussie uiteindelijk (tevens door brede maatschappelijke kritiek) niet doorging, betekent uiteraard niet dat zij niet intern kan worden gevoerd, of reeds wordt gevoerd. Dat biedt een andere kijk op risico's van radicalisering van deze zelfverklaarde 'vreedzame' beweging.

Uit voorgaande is gebleken dat milieu- en klimaat-gerelateerde issues, de laatste jaren, een belangrijke rol hebben gespeeld, maar dat zij op lange(re) termijn eveneens een voornaam actieterrein kunnen vormen en dus een uitdaging voor de autoriteiten. Zo bespreekt Dietze, in relatie tot terrorisme, de zogenaamde 'vier-golventheorie' van Rapoport, die hier kort worden aangestipt: anarchistische (1878-1919), antikoloniale (1920-vroege jaren 1960), nieuw-linkse (midden jaren 1960-jaren 1990) en religieuze (sinds 1979).[1261] Coauteur Görzig merkt op dat er weer een termijn van dertig á veertig jaar is verstreken en vindt het inmiddels tijd voor een vijfde golf, in haar optiek die van 'rechts terrorisme'.[1262] Specifiek voor extremisme kan hier echter nóg een kandidaat voor de vijfde golf worden genoemd: 'klimaat'. Deze mening wordt ondersteund door het – in het laatste decennium – verschijnen van bewegingen als Extinction Rebellion, Just Stop Oil en de vele landelijke 'Laatste Generaties', maar mede door inmiddels talrijke incidenten en veelvuldige waarschuwingen van wetenschappers. Een recentere betreft het overal ter wereld, eveneens in Europa, opdrogen van grondwater.[1263] Mede daarom achten sommigen het, waarschijnlijk, wel vreemd dat klimaatactivisten nog niet overgestapt zijn naar terrorisme. Malm haalt de Britse novelist John Lanchester aan, die zich hierover reeds in 2017

[1259] "Macht den Westen endlich platt!", *welt.de*, 16-01-2023

[1260] https://www.ad.nl/binnenland/omstreden-debatavond-over-klimaat-gecanceld-wijzen-elke-oproep-tot-geweld-af~aad8a5f6/, 19-2-2023

[1261] In Kärgel, *Terrorismus im 21. Jahrhundert*, 68-70.

[1262] ibidem, 123.

[1263] https://www.independent.co.uk/climate-change/news/water-drought-climate-change-b2271366.html, 29-1-2023

had verwonderd: “Want terrorisme is voor het individu in de moderne wereld veruit de meest effectieve vorm van politieke actie en mensen denken net zo sterk over klimaatverandering als over, laten we zeggen, dierenrechten”.[1264] De auteur wijst, in dit verband, op het gemakkelijk kunnen opblazen van tankstations en/of het vernielen van SUV’s. Dit laatste was (in 2022/23) enige tijd eveneens in ons land te zien, zoals dat met name in Duitsland reeds veel langer en in sterkere mate gold.

Behalve klimaat lijken wederom ook andere zaken, zoals het toenemend woningtekort, mede in ons land een rol te spelen. Vooral vanuit links vinden sinds 2021, hoewel sporadisch, ‘woonprotesten’ plaats, die voor een deel tevens gepaard gaan met het kraken van woningen. Deze activiteiten zijn overigens niet te vergelijken met het ‘oude’ kraken in (vooral) de jaren zeventig en tachtig. Vanuit extreemrechts wordt dit woningtekort overigens, vanzelfsprekend, eerder aan de ‘asielinstroom’ verbonden.

Daarnaast grijpen steeds vaker complotdenkers kwesties, zoals pandemieën, vaccinatie en het gevaar van het 5G-netwerk, aan om vooral via *social media* aandacht daarvoor te vragen. Dat leidde bijvoorbeeld tot brandstichting bij diverse (vermeende) 5G-masten. Confrontaties met de overheid liggen dus weer op de loer, aangezien deze nieuwe onderwerpen vaak uitnodigen tot geweld tegen goederen, maar – vooral bij eventuele, ermee gepaard gaande, confrontaties met het gezag – mogelijk ook tegen personen.

Confrontaties met zowel politiek-ideologische tegenstanders als overheid zijn er sinds enige jaren mede in relatie tot activiteiten van de – door een deel van het ‘oude’ extreemlinks gesteunde – bewegingen die met name aandacht vragen voor de ‘erfenis’ van kolonialisme en slavernij. Hun activiteiten trekken de aandacht van onder andere extreemrechtse tegenstanders hetgeen weer leidt tot verstoring van de openbare orde. Een andere maatschappelijke discussie betreft – vaak uit de VS overgewaaide, maar voor de Nederlandse situatie zeker niet altijd één op één over te nemen – issues, zoals *cancel culture* en *woke*, die inmiddels ook tot een zekere polarisatie hebben geleid onder een deel van de wetenschappers. Laatstgenoemde fenomenen lijken overigens – evenals de zwarte-pietdiscussie – in de tussentijd hun scherpste kantjes te hebben verloren.

Genoemde ontwikkelingen zijn niet allemaal nieuw, noch onverwacht, te noemen. Zo hield reeds in de periode Docters van Leeuwen de dienst zich enige tijd bezig met soortgelijke ‘disruptieve’ verschijnselen. Een oud-dienstmedewerker betoogde dat de BVD het toentertijd beschouwde als de ‘benadering van ontwikkelingen in de samenleving die op den duur in hun effect de staatsveiligheid of democratische rechtsorde konden ondermijnen’.[1265] De, toen nog nieuwe, aanpak stierf echter spoedig een stille dood. Met het oog op de (zowel veelvuldige als

[1264] Malm, *How to Blow Up a Pipeline*, 11.

[1265] Paul Abels, *Spionkoppen. Inlichtingenleiderschap in elf portretten* (Amsterdam: Prometheus, 2020), 174.

veelsoortige) ontwikkelingen na 2022, zoals de oorlog in Oekraïne, met de daaraan verbonden energiecrisis, de onrust onder agrariërs door de stikstofwet en het groeiende (naar verwachting van ook ondergetekende op den duur radicaliserende) klimaatactivisme, lijkt mede hier sprake van de terugkeer van – potentieel ondermijnende – lange-termijnontwikkelingen. Een, daarbij, tot nadeel strekkende factor vormt het – in navolging van diverse andere Westerse landen ook hier – recent aangetreden (radicaal)rechtse kabinet, dat (op den duur) eventueel de katalysator kan betekenen van hernieuwd geweld van extreemlinkse tegenstanders.

Na 2015 is veel veranderd in het Nederlandse actievoeren en nu, en voor de toekomst, bieden zich ook nieuwe onderwerpen aan die – linksom of rechtsom – tot polarisatie, politiek ongeduld en processen van radicalisering en geweld kunnen leiden. Wegens het, uitgezonderd de klimaatbeweging, steeds meer ontbreken van ideologische gemotiveerdheid van de nieuwe, al dan niet in georganiseerd verband optredende, actievoerders lijkt het tijd voor een andere en meer toegespitste ‘Dutch Approach’. Dit beleid zal zich onder meer preventief kunnen richten op onderkennen van een eventuele verdere, radicale, ontwikkeling van een ‘nieuwe golf’ van extremisme, namelijk die op het gebied van milieu en klimaat. Recent is, immers, gewezen op bijvoorbeeld de grote radeloosheid bij hen, die gebukt gaan onder de opwarming van de aarde en daarbij is gewaarschuwd dat ‘de klimaatbeweging van Gandhi wel eens plaats zou kunnen maken voor die van Frantz Fanon’, die in zijn *The Wretched of the Earth* (1961) spreekt over “geweld als een reinigende kracht voor radeloze mensen”.[1266] En met een dergelijk louterend geweld zouden we voor een deel terug zijn bij de aanleiding voor dit onderzoek naar het lang onderbelichte linkse extremisme in Nederland.

[1266] Malm, *How to Blow Up a Pipeline*, 161.